

INTERPRETATIVIZMUS A LITERÁRNA VEDA

IVAN JANČOVIČ, Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, Filozofická fakulta UMB, Banská Bystrica, SR

JANČOVIČ, I.: Interpretivism and Literary Science
FILOZOFIA 71, 2016, No. 8, pp. 696-707

The study deals with parallels and differences between interpretivism as a method of social science on one side and literary interpretation on the other. Firstly, the author briefly outlines the essentials of interpretivism in social knowledge and shows some specific items of literary interpretation. The next parts of the study pay attention to two contemporary methodological approaches in literary science: Siegfried J. Schmidt's empirical approach to literature and Franco Moretti's abstract models of literary history. Both approaches instead of habitual considering a text to be the central object of interest enrich research areas of literary science with new sectors and get closer to the objects of interpretivism in social sciences.

Keywords: Interpretation – Interpretivism – Social sciences – Literary science – Literary science methodology

Úvod. Štúdia je zameraná na súvislosti a odlišnosti medzi interpretativizmom ako metódou spoločenských vied¹ a literárnovednou interpretáciou. Interpretativizmus nadviazal na tradíciu hermeneutickej interpretácie textov a ku skúmaným javom pristupuje podobne ako k textom, hľadá ich význam a zmysel pre účastníkov sociálneho konania. Zjednodušene možno povedať, že interpretácia je prostriedok, ktorým sa spoločenské vedy snažia porozumieť najrôznejším javom sociálneho života. Keďže tie sú spojené s človekom ako ich aktérom či účastníkom, pochopenie vybraných aspektov sociálnej skutočnosti vedie cez pochopenie významu a zmyslu, ktorý nadobúdajú pre ľudské subjekty. Interpretácia v sociálnom poznaní predstavuje úsilie pochopiť sociálnu realitu v dimenziách, ktoré nemožno vyjadriť nomologickým zovšeobecnením ani metódou humanitnej interpretácie.² V literárnej vede sa interpretácia spája predovšetkým s textmi. Bude nás zaujímať, v čom sa odlišuje interpretácia literárnych textov od interpretácie výskumných objektov v sociálnych vedách. Preto najprv stručne zhrnieme podstatu interpretativistického programu v sociálnom poznaní a následne sa pristavíme pri niektorých špecifikách literárnej interpretácie, pričom sa pokúsime zreteľne poukázať na vzájomné súvislosti aj odlišnosti. V ďalších častiach štúdie sa budeme venovať dvom súčasným

¹ V súlade s V. Černíkom a J. Viceníkom v tomto texte termín spoločenské vedy zahŕňa tak sociálne vedy, ako aj humanitné vedy (Černík, Viceník 2011, 142).

² Máme na mysli humanitnú interpretáciu rozpracovanú Jerzym Kmitom (porov. Černík, Viceník 2011, 359).

metodologickým iniciatívam v literárnej vede, ktoré namiesto orientácie na text ako ústredný objekt záujmu upriamujú pozornosť na iné súčasti výskumného poľa a – podľa nášho názoru – sa približujú k zámerom sociálnovedného interpretativizmu.

Interpretativizmus ako metóda v sociálnych vedách. Interpretativizmus dáva T. Sedová do súvislosti s významnými postpozitivistickými metodologickými obratmi vo filozofii vedy (lingvistický, sociálnokritický, kognitivistický, interpretatívny obrat), po ktorých vystúpil do popredia problém neurčitosti objektu poznania v sociálnych vedách, teda otázka, čo je predmetom deskripcie, vysvetlenia a interpretácie v sociálnom poznaní (Sedová 2011, 771). S odkazom na práce D. Davidsona a W. V. Quina vysvetľuje interpretativizmus ako široký projekt, v ktorom ide o interpretáciu „... akejkolvek činnosti, ktorá je podľa istej deskripcie konaním, a správania ako zmysluplných a racionálnych... K sociálnym faktom, nech už ide o praktiky, inštitúcie, rozličné formy konania individuálneho alebo kolektívneho aktéra, sa pristupuje ako k textu, znakom, ktorých význam a zmysel treba adekvátne „prečítať“, objasniť interpretáciou“ (Sedová 2011, 776). Kľúčovými pojmami preto ostávajú pojmy ako pôvodca činnosti, jeho mentálne stavy, propozičné postoje, hodnoty, významy, presvedčenia, ciele, ktoré má bádateľ odkryť a začleniť do sociálneho kontextu významov, tvoriacich obsah a rámec istej kultúry.

V súčasných prácach o povahe sociálnych vied (napr. Sedová 2009; Stöckelová 2012) sa ako podstatný motív objavuje *neurčitosť* objektov sociálneho poznania, čo komplikuje snahu prezentovať tieto vedy ako vedy so silnou explanačnou a predikačnou kapacitou. T. Sedová explicitne pomenúva (s odkazom na Bohmana) neurčitosť (sociálneho sveta, sociálnych štruktúr, sociálnych fenoménov) ako základný atribút objektov výskumu. Neurčitosť sociálnych fenoménov je daná nízkou prediktabilitou pôsobenia aktérov sociálneho diania, nemožnosťou objektivizovať ich pohnútky, zámery ani príčiny a dôsledky konkrétnych konaní jednotlivcov či sociálnych skupín. Príznak neurčitosti vidieť už v nejednoznačnom ponímaní toho, čo sa pokladá za sociálny fakt.³ Namiesto ašpirácií na teórie umožňujúce predikcie a subsumovanie istých fenoménov, udalostí, foriem správania pod všeobecné zákony, je podľa J. Bohmana sociálnym vedám bližšia sebarefektujúca dimenzia poznania (Bohman 1994; cit podľa Sedová 2009, 617). Nejde ani tak o objektivizované poznanie minulého ľudského konania, ale skôr o samotného reflektujúceho aktéra a jeho snahu porozumieť vlastným životným podmienkam.

Interpretácia významov ľudskej kultúry počíta s ich konštruovanosťou, čím sa objekt výskumu vzdáľuje od predstavy ontologicky nezávislej oblasti sociálneho skúmania. Interpretácia sa nám v naznačených súvislostiach javí ako metóda reagujúca na neurčitosť a znakovú sprostredkovanosť mnohých sociálnych javov.

Interpretácia v sociálnych vedách je pokusom o rekonštrukciu významu a zmyslu konania aktérov sociálneho diania, môže sa pokúšať o vysvetlenie toho, ako si jednotlivé spoločnosti utvárajú svoj sociálny život, prostredníctvom akých významov sú konštituo-

³ O probléme vyčleňovania faktov v sociálnom poznaní píšú napr. (Černík 2008; Sedová 2009; Zeleňák 2009; Šuch 2010b).

vané ich sociálne praktiky. Pre sociálne vedy je dôležité vyrovnávať sa s ambivalentným vzťahom medzi „realitou“ a jej kultúrnou konštruovanosťou. Pristupujú ku skúmaným javom ako k textom, no kdesi v pozadí stále zostáva referencia na „realitu“, akokoľvek neprístupnú, bez teoreticky nasýtených nástrojov konceptualizovania.

Interpretácia v literárnej vede. Uviedli sme, že interpretativizmus nadviazal na tradíciu hermeneutickej interpretácie textov. Ak sa vedec neprihlási k epistemologickému konštrukcionizmu, závažnou okolnosťou jeho výskumu zostáva referencia na „realitu“ a do vedeckého diskurzu budú patriť otázky istej intersubjektívnej kontrolovateľnosti, objektívnosti a pravdivosti výsledkov bádania. Takýto vzťah medzi interpretáciou, interpretovaným objektom a „realitou“ je v literárnej vede oslabený, resp. ho možno inak formulovať. Pripomeňme názor F. Ankersmita, ktorý tvrdí, že nevidí žiadnu užitočnosť literárnej vedy pri riešení otázky, akým spôsobom historik sprostredkuje alebo reprezentuje minulosť realitu. Presne poznamenáva, že literárna veda ukazuje, kde máme hľadať význam textu, ale nie to, akým spôsobom môže text reprezentovať realitu odlišnú od samotného textu, a ani to, aký je vzťah medzi textom a realitou (Ankersmit 2009, 218).⁴ Ak sa záujem literárnej vedy v prevažnej miere sústreďuje na literárny text, tak táto humanitná disciplína ďalej pokračuje v tradícii hermeneutickej interpretácie, pričom je oslobodená od „povinnosti“ riešiť spomenuté otázky mimotextovej referencie. A pokiaľ sa nimi zaoberá, môže poukázať na fakt, že jej výskumný objekt – text – má fikčnú povahu a že napríklad historický román o napoleonských vojnách nemusí prísne zodpovedať tým faktom z príslušného obdobia, ktoré by mal rešpektovať vedecký historický výklad Napoleonových ťažení. Literárny text funguje v našej kultúre v porovnaní napríklad s textom historika v inom referenčnom a následne aj interpretačnom mode.

Literárnovedná interpretácia je sústredená na literárny text. Text je svojím spôsobom centrálnym objektom literárnej vedy;⁵ je relatívne stabilný a prístupný každému, kto pozná pravidlá príslušného jazyka a zároveň mu nie je cudzí druhotný modelujúci systém literárnej komunikácie. Samotný text však nie je postačujúci na opísanie predmetnej oblasti literárnej vedy. Text potrebuje svojho čitateľa a literatúrou sa stáva až vtedy, keď je dotvorený aktívnou účasťou recipienta. Spôsob, akým svoje kompetencie interpretujúci subjekt uplatní, je jedinečný a interpretácia predstavuje výsledok stretnutia textu s individuálnym výkonom čitateľa.⁶

⁴ K problematike naratívneho konštruktivizmu F. Ankersmita, ale aj k širším metodologickým súvislostiam porov. (Šuch 2010a).

⁵ „Literárne výskumy hovoria o literatúre tými najrozličnejšími jazykmi. Napriek tomu sa na jednej veci musíme zhodnúť: Nech je ich cieľom čokoľvek, vždy si ako prvú kladieme nevelmi teoretickú otázku, ako daný výskum definuje (alebo nedefinuje) svoj predmet čiže literárny text“ (Compagnon 2006, 27).

⁶ Špecifiká interpretácie literárneho textu dobre vystihuje formulácia P. A. Bílka: „Interpretácia textu je mentálnym aktom, ktorý vychádza z impulzov daných jednak predchádzajúcou skúsenosťou s jazykom a jeho používaním, a to predovšetkým vo svete textov viac či menej podobných textu interpretovanému, jednak z impulzov ponúknutých rozpoznáním pravidiel daného textového sveta, vyplývajúcim zo snahy porozumieť mu a toto porozumenie opäť jazykovo vyjadriť. Interpretácia je poznávacím procesom, racionalizáciou zážitku z čítania, počúvania či vizuálneho vnímania, hľadajúcou všeobecnejšie platné

Podľa K. Newtona to, ako čítame literárny text, je vždy vecou našej voľby, lebo nás nič nenúti, aby sme ho čítali nejakým konkrétnym spôsobom. Z toho vyplýva, že všetky formy literárneho čítania a rozumenia sú interpretáciou, dokonca aj vtedy, ak chápeme slová v ich doslovnom význame, pretože vždy existujú ešte ďalšie spôsoby čítania (Newton 2008, 17). Popri tomto širokom ponímaní interpretácie uvádza aj jej špecifickejšie vymedzenie: „V 20. storočí sa... termín ‚interpretácia‘ obvykle používa v užšom zmysle na označenie čítania konkrétneho textu, pri ktorom ide o otázky, akými sú význam a zmysel textu ako celku, jeho tematická štruktúra alebo vzťah medzi sémantickými a jazykovými či štylistickými aspektmi“ (Newton 2008, 11), a dodáva, že väčšina moderných literárnych vedcov rozlišuje medzi čítaním a porozumením na jednej strane a interpretáciou na strane druhej. Pri určitej jazykovej kompetencii a kultúrnom povedomí si ktokoľvek môže prečítať nejaký literárny text, ale interpretácie tohto diela sa budú odlišovať.

Vidíme, že Newton pristupuje k interpretácii v širšom a užšom ponímaní. Je účelné medzi nimi rozlišovať, no zároveň tieto dva prístupy od seba netreba striktno oddeľovať. Základným objektom výskumu literárneho vedca bývajú texty, cestu k nim predstavuje interpretácia ako porozumenie textu podľa pravidiel príslušného jazyka a zároveň ako hľadania významu a zmyslu textu na základe rôznych prvkov textovej štruktúry, resp. vzťahov medzi nimi. Tichému, neverbalizovanému procesu interpretačného porozumenia textu sa ani jeden literárny vedec nevyhne. Zrejme túto okolnosť mal na mysli K. Newton, keď konštatoval, že „... interpretácia nutne tvorí súčasť celej literárnej vedy (dokonca i tej, ktorá na slová nahliada zdanlivo len v ich bežnom význame), pretože v literárnom diskurze nemožno čítanie oddeliť od interpretácie“ (Newton 2008, 16). To znamená, že najčastejší výskumný objekt literárnej vedy – literárny text – je intersubjektívne prístupný jedine prostredníctvom subjektívnych recepčných konkretizácií. Literárni vedci v tomto prípade nedisponujú žiadnym objektom skúmania nezávislým od nich; jestvuje síce stabilný text, no ten vzápätí prechádza procedúrou interpretácií. Naznačená okolnosť viedla v rámci literárnej vedy k diferencovaným náhľadom na interpretačnú slobodu čitateľa – od hlásania úplnej voľnosti pri „použití“ textu až po hľadanie rozličných kritérií ohraničujúcich rozsah akceptovateľných interpretácií. Čitateľské konkretizácie textu nie sú čímsi, čo existuje objektívne reálne vo vzťahu k vedomiu či vôli pozorovateľa. Naopak, výsledok čítania a interpretácie ostáva uzavretý v subjekte čítajúceho a nie je bezprostredne prístupný. Ak má byť interpretácia literárneho textu interpersonálne prístupná, musí dôjsť k verbalizácii mentálneho aktu čitateľa, v ktorom sa usiluje o to, aby sa čítaný text stal funkčným, t. j. aby porozumel jeho významu a zmyslu. Literárna veda subsumuje aktivity empirických čitateľov pod abstrahované kategórie *modelový čitateľ* alebo *implikovaný čitateľ*. Epistemologický princíp výskumného poľa literárnej vedy možno v súvisе s literárnym textom vyjadriť azda len tak, že literárna teória sa pokúša konceptualizovať možnosť čiastočnej vzájomnej prístupnosti čitateľských konkretizácií textu. Inak by ne-

zákonitostí fungovania textového sveta a spôsoby ich relatívne adekvátneho jazykového formulovania. Interpretácia je vyjadrovaním konceptuálnej re-representácie textu v pamäti“ (Bílek 2003, 120).

mohli operatívne fungovať ani spomínané kategórie modelového čitateľa či implicitného čitateľa.

Oproti spoločenským vedám sa v prípade literárnej vedy ukazujú ako dôležité najmä dve odlišnosti. 1. V predmetnej oblasti „textocentrickej“ literárnej vedy ťažko nájsť objekt vedeckého záujmu ontologicky nezávislý od skúmania; čitateľské porozumenie textom nie je bezprostredne prístupné. A práve ono je predpokladom akokoľvek zameraného bádania literárneho vedca. 2. V literárnej vede nepredstavuje trhlina medzi jazykom a svetom taký závažný problém ako napr. v histórii. Referencia literárneho textu nie je vo vzťahu k svetu podmienená nijakými záväznými vzťahmi a táto voľnosť objektu skúmania sa premieta aj do samotnej vedeckej disciplíny. Pluralita interpretácií je logickou a rešpektovanou okolnosťou literárneho života. Interpretácia literárneho textu sa nehodnotí na škále od pravdivej po nepravdivú, od správnej po nesprávnu. Má paradoxnú povahu, pretože na jednej strane sprístupňuje to, čo je interpretované, ale na strane druhej je ona sama rámom, do ktorého je interpretovaný objekt umiestňovaný (Bílek 2003, 118). Subjektívny, tvorivý vklad do interpretačného dotvorenia diela, využívajúci vždy len niektoré z prvkov mimotextovej bázy a postihujúci len časť z potenciálneho významu textu, neumožňuje objektívnu platnosť či pravdivosť literárnych interpretácií, naopak, dáva podnet na ich „oslobodenie“ od kritérií vedeckosti.

Po období dominancie literárnovedných interpretácií v prvej polovici minulého storočia (v anglofónnom svete *nová kritika*) sa postupne stala predmetom literárnovedného záujmu samotná interpretácia. Je príznačné, že tento posun od interpretačnej praxe k reflektovaniu interpretačných postupov, predpokladov a výsledkov je sprevádzaný opustením textu ako hlavného objektu skúmania literárnej vedy. Jej záujem sa upriamil na prieskum toho, ako ponímame literatúru, literárnu vedu, text, význam či porozumenie. V súčasnej literárnej vede jestvujú línie, ktoré namiesto produkcie ďalších interpretácií sústreďujú pozornosť na iné oblasti výskumného poľa, pričom využívajú podnety viacerých spoločenských, ale aj prírodných vied. Priblížime dva príklady naznačeného smerovania literárnej vedy.

Prvá alternatíva: empirická literárna veda. Podnetným príspevkom do súčasnej literárnej vedy je projekt empirickej literárnej vedy, ktorý rozpracúva S. J. Schmidt.⁷ V jeho rámci sa samotná interpretácia textu stáva objektom interpretovania, pričom Schmidt závažne prehodnocuje jej funkcie, miesto v literárnom systéme, v literárnej vede, i možnosti vedeckosti či objektívnosti interpretácie. Empirická literárna veda programovo opustila estetiku „ontologického“ textu a zaujíma sa o rozsiahlu paletu problémov: ide jej „... o minulosť a súčasnosť nášho literárneho systému, ktoré by sme teraz mali skúmať: jeho inštitúcie a potenciál možného konania, jeho konvencie a systémy noriem, jeho žánre a diskurzy, jeho možné funkcie; a to všetko musí byť ponímané v kontexte sociálnych a psychických súčastí ktoréhokoľvek faktora literárneho systému, ako aj s ohľadom na

⁷ Schmidtova koncepcia rezonuje aj v úvahách o perspektívach slovenskej literárnej vedy (porov. Golema 2015).

jeho diachrónne a synchrónne aspekty vývoja. „Opusťme... fixáciu na ‚literárne dielo‘ a uveďme tak texty do vzťahu s tým konaním, bez ktorého by tieto texty nikdy neboli vytvorené a bez ktorého by vôbec neexistovali, s konaním, ako je tvorba, sprostredkovanie, recepcia a následné spracovanie, a teda aj s ľuďmi, ktorí s textami narábajú“ (Schmidt 2013, 46). Literatúra je konceptualizovaná ako sociálny systém, ktorý obsahuje rôzne navzájom súvisiace dimenzie alebo subsystemy (najmä aktérov a ich kognitívne oblasti, komunikačné procesy, sociálne štruktúry a inštitúcie, mediálne ponuky – literárne texty, symbolické poriadky kultúrneho poznania).

V takomto ponímaní texty tvoria iba jednu časť veľkého množstva literárnych objektov a nie sú autonómnymi entitami, sú začlenené do rozsiahleho komplexu sociálnych foriem konania, inštitúcií, procesov a súvislostí. A jedna z kľúčových operácií, ktorú literárna veda s textmi dlhodobo spájala (a stále spája) – interpretácia – je zaradená medzi typy konania v rámci systému *literatúra*, konkrétne do jej spracovania. Tým sa nielenže dostáva z centra záujmu do pozície jednej z mnohých súčastí systému, ale Schmidt zásadne odmieta možnosť spájať interpretáciu umeleckého textu s kritériami vedeckosti. Predovšetkým: interpretácia je formou *účasti* vnútri literárneho systému, nie prostriedkom *analýzy* tohto systému. Do vedeckého skúmania literárneho systému nepatrí, keďže jeho úlohou je z *odstupu* opisovať a vysvetľovať všetky procesy, ktoré sa vyskytujú v systéme. Interpretácia predstavuje operáciu spracovania textu v tom zmysle, že konateľ priradí výsledný (spracovaný) komunikát, ktorý prezentuje ako výsledný text, pôvodnému komunikátu, ktorý konštruoval prostredníctvom materiálneho textu. Interpretáciu preto nemožno podľa Schmidta modelovať ako exaktne definovateľnú a vedecky uskutočniteľnú operáciu.⁸

Zaradenie interpretácie literárneho textu medzi spôsoby spracovania literatúry a odpojenie od kritérií vedeckosti neznamená, že by Schmidt interpretačnú prax marginalizoval. Naopak, pokladá ju za významnú aj z hľadiska literárnej vedy aj z hľadiska samotného systému *literatúry* a jeho vzťahov s ostatnými sociálnymi systémami. Pre empirickú literárnu vedu predstavuje interpretácia konanie aktérov v rámci literárneho systému a je pre ňu zaujímavým *objektom* výskumu, napríklad z hľadiska metódy interpretácie, jazyka interpretačných textov, predpokladov interpretácie, potrebnosti interpretácií (vzniku, podmienok, ich sociálnej distribúcie), cieľov interpretácie (interpretačné školy) a ich verejnej legitimizácie, dopadov a reakcií interpretácií na literárny systém atď. Z hľadiska fungovania systému *literatúry* pokladá Schmidt za nesmierne dôležité subjektívne reakcie na texty – metaforicky ich nazýva „literárnou erotikou“ – na rozdiel od „literárnej rétoriky“, t. j. vedeckých procedúr spracovania rozličných aspektov systému. Namiesto elitárskych

⁸ „Teoretická hypotéza, ktorá zakladá to, ako interpretácia spája významy textu s referenčnými rámcami, nemôže byť z významov textu ani odvodená, ani nimi nemôže byť potvrdená. Namiesto toho možno konštrukciu koherentných vzorcov textových významov odvodiť z interpretačnej hypotézy. Práve preto nemôžu byť výsledky textovej analýzy – ako sa bežne predpokladá – syntetizované do ‚objektívnej interpretácie‘ ...“ (Schmidt 2013, 47).

interpretácií, ktoré ukazuje ostatným čitateľom, ako k textu pristupovať, sa prihovára za produktívnu a anarchickú „literárnu erotiku“ (Schmidt 2013, 46).

Schmidtov koncept literárnej vedy počíta s pozorovateľom druhého rádu, t. j. s pozíciou, ktorá umožňuje s odstupom nahliadať na aktérov pôsobiacich v systéme *literatúra*. V prípade interpretácií si možno všímať napr. ich funkcie pri vytváraní sociálnej a individuálnej identity, skúmať ich ako výraz skúsenostnej, kognitívnej či emočnej orientácie v živote (tvorcov interpretácií alebo ich čitateľov). Interpretácia literárneho textu sa potom javí ako jeden zo spôsobov vytvárania, distribúcie a modifikácie kultúrnych významov v interakcii s ďalšími sociálnymi systémami. V takejto literárnovednej optike ide o to isté, čo tvorí základ interpretativizmu v sociálnom poznaní: cez interpretácie dovidieť do stavov interpretujúcich subjektov, na ich hodnoty, presvedčenia, ciele, ktoré má bádateľ odкрыť a začleniť do sociálneho kontextu významov tvoriacich obsah a rámec istej kultúry. Ak zrekapitulujeme súvislosti, ktoré môžu z interpretácie urobiť zaujímavý objekt skúmania empirickej literárnej vedy, dostávame sa veľmi blízko k interpretativizmu ako medziodborovej metóde výskumu sociálnych vied.

Akiste nie všetkým sociálnym vedcom vyhovuje Schmidtova jednoznačne konštruktivistická výstavba empirickej literárnej vedy. Pre konštruktivistickú sémantiku predstavuje „realita“ sociálne sprostredkovaný, od subjektu závislý konštrukt, ktorý spracúva ontogenetickú a fylogenetickú skúsenosť z evolúcie živých systémov (Schmidt 2013, 42). Pozícia aktéra sociálneho diania je potom daná konceptom pozorovateľa postavenom na interakcii systém – prostredie. V tomto prípade ide o kognitívny systémom (mozog a telo) a prostredie je výsledkom aktivít kognitívnych systémov konštruujúcich zmysel. Namiesto „reality“ Schmidt pokladá za prostredie operujúcich kognitívnych systémov to, čo je už výsledkom ich konštruujúcej činnosti; vyjadruje ho termínom „oikos“ (kultúrne konštruované prostredie, v ktorom žijeme) (Schmidt 2014, 14). Kognitívne systémy teda „realitu“ nepozorujú pasívne, ale aktívne sa podieľajú na jej sociálnej konštrukcii, pričom ich aktivita nie je arbitrárna. Schmidt vidí jej podmienenosť v biologických, psychosociálnych, sociokultúrnych a mediálnych inštanciách.⁹

Naznačenú pozíciu premieta Schmidt aj do možností pozorovateľa/vedca: „... vedecská produkcia poznania (vedenia) sa deje primárne na úrovni komunikácie v rámci a za podmienok sociálneho systému ‚vedy‘. Veda sa dá v dôsledku toho charakterizovať ako metodická konštrukcia poznania (vedenia) na báze prepracovanej siete konceptov... Z komunikačného hľadiska vedci... nenarábajú so stabilnou realitou, ale s komunikačne stabilnými dištinkciami a deskripciami v skúsenostnom svete určitého spoločenstva. (...) Všeobecne povedané, empirický výskum v konštruktivistickom rámci znamená produkciu logických, pragmatických a sociálnych foriem stability. (...) Poznanie (vedenie) sa hodnotí ako ‚adekvátne z hľadiska reality‘ vtedy, ak umožňuje relevantné prognózy, a tým ponúka nášmu konaniu stabilnú bázu“ (Schmidt 2014, 17-18). V prísne konštruktivistickom

⁹ „Operácia nazývaná ‚konštrukcia reality‘ tak prebieha v individuálnych kognitívnych systémoch v závislosti od sociokultúrnych orientácií, ktoré riadia, reprodukovujú a hodnotia komunikáciu a interakciu“ (Schmidt 2014, 14).

rámci nadobúda špecifický význam aj prívlastok „empirická“, ktorým Schmidt odlišuje svoju predstavu o literárnej vede od iných jej chápaní.¹⁰

Druhá alternatíva: literárna veda inšpirovaná spoločenskými a prírodnými vedami. Uplatnenie podnetov zo spoločenských a prírodných vied v literárnovednom výskume nie je žiadnou novinkou, preto je potrebné hneď konkretizovať, že tentoraz ide o verziu F. Morettiho, predstavenú v knihe *Grafy, mapy, stromy* s podtitulom *Abstraktné modely literárnej histórie* (Moretti 2014). Autor v nej využíva modely prevzaté z troch vedných odborov, s ktorými literárna veda doteraz nemala veľa spoločného: Grafy sú prevzaté z kvantitatívnej histórie, mapy z geografie a genealogické stromy z evolučnej teórie. V prírodných a spoločenských vedách vidí najväčší zdroj inšpirácií pre literárnovedný výskum a knihu koncipoval ako pokus vykročiť v literárnej vede novým smerom a začať medziodborový dialóg. Modely v jeho aplikáciách otvárajú nové oblasti výskumného poľa literárnej vedy. Základné charakteristiky Morettiho prístupu možno zhrnúť nasledovne:

1. nesústredzuje sa na samotný literárny text, namiesto „close reading“ uplatňuje metódu, ktorú označuje ako „distant reading“ (dištančné čítanie);

2. na literatúru nenahliada „zvnútra“, ale „zvonku“, s odstupom;

3. prechádza od textov k modelom, čo je spojené s redukciou a abstrakciou. Hoci Moretti ponúka v porovnaní s S. J. Schmidtom úplne iný smer rozvíjania literárnej vedy, je zrejmé, že presun pozornosti od literárneho textu inam, poodstúpenie od textu a snahu pracovať na úrovni odlišenej od samotného „literárneho života“ (sociálny systém *literatúry*) sú ich spoločné charakteristiky.

Potenciál Morettiho prístupu k literatúre najprv stručne priblížime na príklade využitia grafov. Grafy sú výsledkom kvantifikačnej literárnej analýzy, ktorá sa môže zamerať na rozličné objekty. Moretti podrobil kvantifikačnej analýze dejiny knihy, o. i. sledoval počet nových titulov románu vo Veľkej Británii od polovice 18. do polovice 19. storočia. Ukázalo sa, že na literárnej scéne postupne dominovali tri románové žánre: epištolárny, gotický a historický román. Každý z nich pretrval v popredí približne rovnako dlho (25 – 30 rokov) a každý z týchto žánrov sa začal naplno rozvíjať, až potom, čo sa predchádzajúci žáner vyčerpal. Morettiho zaujímalo, či podobný cyklus majú okrem týchto dominantných žánrov aj ostatné anglické románové formy daného obdobia. Zostavil graf 44 žánrov vydávaných počas 160 rokov a základný rytmus obmeny približne každých tridsať rokov sa potvrdil. V takomto intervale odchádza zo scény jedna skupina značne rôznorodých žánrov a vystrieda ju iná, podobne heterogénna žánrová skupina. Zmeny neprebiehajú pomaly, plynulo, ale v náhlych tvorivých explóziách. Moretti stál pred otázkou, ako tento pravidelný rytmus všetkých žánrov sledovaného obdobia vysvetliť, a načrtnol možnú odpoveď: „Knihy prežijú, len dovtedy, kým ich ľudia čítajú, a zmiznú, ak ich nečítajú. A ak zmizne zo scény naraz celá skupina žánrov, najpravdepodobnejšie je to preto, lebo

¹⁰ „... tradičná referencia ‚empirického‘ na ‚realitu‘ a na pozorovateľa prvého rádu [by sa] mala pretransformovať na kognitívne aktivity, na konštrukciu a validitu vedenia (poznania) a na úroveň pozorovateľa druhého rádu“ (Schmidt 2014, 18).

ešte skôr ako zmizli knihy, zmizli samotní ich čitatelia. Pravidelnosť pohybu literárnych žánrov teda spočíva v generačnej premene“ (Moretti 2014, 27-28). Ponúknutú interpretáciu grafom zachytených pravidielností sám autor označuje ako „veľmi diskutabilnú teóriu“, no nepozná inú, ktorá by príslušný jav vysvetľovala presvedčivejšie.

V náčrte Morettiho postupu je zrejmy zásadný moment. Kvantitatívne údaje vyjadrené grafmi vyžadujú následnú aktivitu – ich interpretáciu. Vysvetlenie toho, čo zachytáva kvantitatívny graf, podnecuje hľadať riešenie v odlišnej sfére, napríklad v oblasti formy, v morfológii, pričom nie vždy ide o priamočiare smerovanie k uspokojivému výsledku: „Kvantifikácia predloží problém a morfológia nájde riešenie. Rád by som však dodal, že len vtedy, ak sa všetko odohráva tak, ako sa má. Asymetria medzi kvantitatívnym *explanandom* a kvalitatívnym *explanansom* je tak markantná, že často máme vynikajúco definovaný problém, avšak s nulovou možnosťou riešenia“ (Moretti 2014, 33). Presne tento druh problémov, ktoré nemajú jasné a pohotové riešenia, pokladá autor z hľadiska literárnej vedy za podstatný, pretože núti bádateľov skúmať hranice a možnosti svojho poznania.

Kvantitatívne údaje sú nezávislé od interpretácií jednotlivých bádateľov a vyžadujú interpretáciu mimo kvantitatívneho poľa. Môžu vyvrátiť doterajšiu teóriu a ponúknuť teóriu novú. V súvisi s teóriou románu Moretti svojim výskumom potvrdil neudržateľnosť zaužívaného výkladu vývoja románu ako jednotnej formy, ktorá má nejakú zovšeobecnenú genologickú podstatu, pričom jednotlivé subžánre sa chápu ako variácie, odchýlky či okrajové javy. Grafy ukazujú, že román „žije“ inak – prostredníctvom celých skupín rozličných subžánrov, ktoré sa objavujú, rozvíjajú a vytrácajú z literárneho diania. Až na tomto pozadí je možné rozpoznať významnosť niektorých subžánrov a podať vysvetlenie vývoja románu, zjednodušené na jeho základné formy.

Porozumenie grafom viedlo hlavne k vnútorným vývinovým procesom literatúry. Morettiho výskumy však literatúru dôsledne sledujú v súvislostiach so spoločnosťou, v ktorej vzniká. A to aj v prípade, keď sa pozornosť spočiatku zameriava na umelecký text, napríklad na orientáciu v priestore predstavenom naratívnym textom. Ako pomôcku využil Moretti tentoraz mapu: „Zvolí sa určitá naratívna jednotka – prechádzky, súdne procesy, luxusný tovar alebo čokoľvek iné –, nájde sa výskyt tohto prvku a umiestni sa do priestoru... Inými slovami, text sa zredukuje na zopár prvkov, ktoré sa *vyabstrahujú* z toku rozprávania a využijú sa na konštrukciu *umelých objektov* (oných máp)... S trochou šťastia budú tieto mapy niečím *viac než len súhrnom zvolených prvkov*, ponúknu súvislosti a vlastnosti textu, ktoré na nižšej úrovni neboli zrejme“ (Moretti 2014, 58).

Opísaný postup Moretti aplikoval opäť na anglický román; vybral si konkrétny titul¹¹ spomedzi vidieckych románov prvej štvrtiny 19. storočia a priestorovú predstavu románového diania vizualizoval prostredníctvom máp. Tie zachytávali miesta, na ktorých sa odohrávali rozprávané udalosti a ktoré tvorili akčný rádius postáv. Úvod prvého zväzku románu obsahuje motív cesty prechádzajúcej cez dedinu, vstupná situácia je otvorená v lineárnej perspektíve. No mapovo zaznačený naratívny priestor ďalších častí tvorí akúsi

¹¹ Mary Mitfordová: *Our Village*; päť zväzkov románu vyšlo v r. 1824 – 1832.

„malú slnečnú sústavu“ – centrum predstavuje dedina a okolo nej sa rozprávanie spája s miestami tvoriacimi dva sústredné kruhy. Lineárny priestor je nahradený kruhovým, čo bolo pre Morettiho prevapením, pretože v iných anglických románoch 19. storočia sa s kruhovým priestorovým usporiadaním nestretol, a tak stál pred otázkou, odkiaľ sa kruhovosť vzala. Situácia je podobná ako v prípade grafov: samotné mapy vysvetlenie neposkytnú, ale prinášajú „... určitý model naratívneho univerza textu, ktorý je schopný reorganizovať jednotlivé prvky, a tým osvetliť prípadné, doteraz skryté vzorce“ (Moretti 2014, 58).

Ako možno interpretovať pravidelnosti, ktoré zviditeľnila mapa? Moretti si vzal na pomoc mapy fyzického priestoru reálnej anglickej dediny, na ktorých je zreteľný dosah významnej reorganizácie anglického vidieka – oplocovania pozemkov na začiatku 19. storočia. Mapa spreď oplocovania ukazuje dedinu a okolo nej nečlenené tri veľké plochy polí – kruhový priestor s dostredivým centrom, v ktorom sa miestni obyvatelia pohybovali a pracovali. Mapa tej istej dediny po oplocovaní znázorňuje rozčlenenú krajinu, ktorej dominuje cesta. Za touto zmenou sú závažné spoločenské premeny: čas, keď bola dedina v podstate sebestačná a mohla byť centrom svojho malého „vesmíru“, sa pominul. Priestor sa otvoril mobilite pracovnej sily, línia cesty vinúcej sa z „nekonečna“ pred dedinou a rovnako pokračujúca za ňou rozbíja uzavretosť kruhu. No analyzovaný román, napísaný po tejto spoločenskej reorganizácii, naopak, stavia na kruhovo situovanom dianí. Možné vysvetlenie sa dotýka jeho žánrovej podstaty a (zrejme) zamýšľaného čitateľského účinku: „Tým, že sa rozprávanie otvára v lineárnej perspektíve a potom prechádza do schémy kruhu, *prevracia* totiž Mitfordová dejinný proces a prenáša svojich prevažne mestských čitateľov na pôvodný anglický vidiek s nerozdelenou pôdou“ (Moretti 2014, 44). Za prevráteným priestorovým usporiadaním románu sa skrýva hodnotová perspektivizácia postavená v rozpore so (vtedajšou) životnou empiriou, pričom práve tento rozpor dáva románu potrebnú prítlačivosť. Mapy reálneho fyzického priestoru ukazujú krajinu, v ktorej jej obyvatelia pracujú a v ktorej sa pohybujú, krajinu každodennej rutiny. Mapa románového diania zachytáva priestor prechádzok, redefinovaný skôr ako miesto kratochvíle, zábavy, než ako miesto práce. Romány sa javia ako prejav ideológie „... sociálneho aktéra (mestského návštevníka), ktorý radšej odvracia pohľad od tvrdej reality vidieckeho života a necháva sa uniesť úplne odlišnými symbolickými konotáciami a asociáciami“ (Moretti 2014, 47). Využitie mapy ukazuje iný typ výskumného problému vyžadujúceho porozumenie, než s akým sme sa stretli v prípade grafov: je potrebné identifikovať a interpretovať súvislosť medzi textom, jeho naratívnu štruktúrou a externou silou spoločenských procesov, „... ktorá pôsobí na naratívnu štruktúru a odhaľuje priamy, takmer hmatateľný vzťah medzi spoločenským konfliktom a estetickou formou“ (Moretti 2014, 68).

Tretí typ abstraktného modelu – strom – predstavuje paralelu medzi evolučnou teóriou a literárnym vývinom. Rovnako ako v predchádzajúcich prípadoch ani pri využívaní stromov nestoja v centre pozornosti samotné texty, ale naratívne postupy a žánre. Pri využití všetkých troch modelov autor zdôrazňuje, že sa nesnažil určiť konkrétne významy jednotlivých diel, ale skôr vytvoriť abstraktné štruktúry so všeobecnejšou platnosťou. Výsledky interpretácií modelov si u Morettiho nenárokujú na jediné pravdu, chápe ich ako nahliadnutia do možného skrytého rytmu literárnych dejín, pričom sa objavujú otáz-

ky, na ktoré neexistujú hotové odpovede.

Takýmito štruktúrami sú napríklad časové cykly, ktoré riadia striedanie literárnych žánrov, alebo kruhové vzorce tradičnej vidieckej kultúry či morfológické špecifikum zabezpečujúce istým textom kanonizované postavenie.

Záver. Ukazuje sa, že interpretativizmus ako metóda, ktorá pomáha porozumieť komplexnosti a komplikovanosti javov sociálneho života, môže byť dobrým nástrojom v sociálnych vedách aj v literárnej vede. Priestor pre literárnovedný interpretativizmus vidíme nie v interpretácii literárnych textov, ale v prístupoch, ktoré sa snažia uchopiť literatúru ako jeden zo sociálnych systémov a nachádzať v ňom procesy súvisiace s celým kontextom sociálnych praktík a inštitúcií našej kultúry. Ako dokladajú predstavené koncepcie, „čaro“ samotného literárneho textu (jeho interpretácia) sa pritom nestráca. Napriek dôležitým rozdielom možno zhrnúť, čo majú literárnovedné prístupy S. J. Schmidta a F. Morettiho spoločné:

1. Reagujú na klesajúci význam literatúry a s tým súvisiaci pokles významu literárnej vedy.¹² Jej zásadnou úlohou je pozmeniť svoje výskumné pole tak, aby bola schopná vyrovnávať sa so súčasťou živou kultúrou. Moretti výskumné pole rozširuje, Schmidt ho redefinuje (perspektíva literárnej vedy: mediálna kultúrna veda).

2. Zaujímajú sa o spoločenské a prírodné vedy, v ktorých nachádzajú dôležité podnety.

3. Namiesto detailného čítania textov sa od nich vzdávajú, čo je podmienka špecifickej formy poznania. V popredí sú mnohoraké súvislosti textov so spoločenským okolím. Interpretáciu textu strieda záujem o interpretáciu interakcií text – kontext; text je indikátorom spoločenských zmien, nástroj spoluvytvárania mentálnych reprezentácií „reality“. Schmidtova koncepcia literárnej vedy je orientovaná viac na súčasnú a budúcu výskum kultúry, Morettiho sondy smerujú viac do minulých období literatúry.

Približovanie týchto dvoch literárnovedných koncepcií k interpretativizmu v sociálnych vedách sprevádza jedna nezanedbateľná odlišnosť. Zatiaľ čo v sociálnych vedách je snaha pochopiť, interpretovať sociálne javy reakciou na neurčitú týchto vý-

¹² Túto tendenciu obidvaja bádatelia formulujú explicitne. Morettiho viedol k hľadaniu nových možností literárnej vedy popri iných dôvodoch „... tiež jeden priamy, a to zrejmy a nevyhnutný fakt, že sám záujem o štúdium literatúry sa pomaly vytráca. (...) Disciplína, ktorá pomaly, ale iste stráca svoje čaro, môže pokojne riskovať všetko a vrhnúť sa do hľadania nových spôsobov či metód, aby našla nový zmysel a uplatnenie“ (Moretti 2014, 8). Schmidtova koncepcia literárnej vedy sa vyrovnáva s koexistenciou knihy a nových médií: „Generácia recipientov adaptovaná na televíziu a počítač musí nutne zaobchádzať s tlačou knihou inak, než ako keby to boli ‚gutenbergovské fosílie‘“ (Schmidt 2008, 59). Perspektívu literatúry vidí v tom, že by sa mohla stať menšinou alternatívou pre istý druh recipienta: „Mohlo by však dôjsť aj k tomu, že narastajúca odlišnosť starej dobrej knihy od progresívnych literárno-mediálnych fenoménov znovu urobí knihu zaujímavou a z jej pomalej, namáhavej recepcie, ktorá vyžaduje fantáziu, urobí intelektuálne a emocionálne dobrodružstvo svojho druhu“ (Schmidt 2008, 60). Literárnych vedcov nabáda, aby sa nespoliehali na „samozrejmosť“ svojej disciplíny, „... akoby bolo jasné, že literatúra sama osebe i otázky, ktoré jej boli doposiaľ kladené, sú správne i relevantné. Krajne neuspokojivé odpovede, ktoré literárni vedci zatiaľ poskytli v otázke ‚relevantnosti‘ literatúry a literárnej vedy... však túto dôveru... zásadne podrývajú“ (Schmidt 2008, 49).

skumných objektov a na problémy spojené s pokusmi o nomologickú explanáciu aj humanitnú interpretáciu, v literárnej vede je naopak záujem o interpretovanie systému literatúry, resp. jeho mimotextových súčastí hľadaním exaktnejšieho ohraničenia objektu a objektívnejších metód jeho výskumu.

Literatúra

- ANKERSMIT, F. (2009): Obrat k jazyku: literárna teória a teória histórie. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E.: *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 182-228.
- BÍLEK, P. A. (2003): *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému dílu*. Brno: Host.
- BOHMAN, J. (1994): *New Philosophy of Social Science*. Polity Press, Blackwell Publishers.
- COMPAGNON, A. (2006): *Démon teórie*. Bratislava: Kalligram.
- ČERNÍK, V. (2008): Formovanie teórie spoločenského faktu. *Filozofia*, 63 (8), 670-682.
- ČERNÍK, V., VICENÍK, J. (2011): *Úvod do metodológie spoločenských vied*. Bratislava: IRIS.
- GOLEMA, M. (2015): Literárna veda včera a dnes – ohľadnutia a reflexie. In: *Literárna veda včera a dnes*. Banská Bystrica: Belianum, 112-129.
- KOŤÁTKO, P. (2006): Interpretace promluvy a interpretace literárního textu. In: Koťátko, P.: *Interpretace a subjektivita*. Praha: Filosofía.
- MORETTI, F. (2014): *Grafy, mapy, stromy: Abstraktní modely literární historie*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- NEWTON, K. M. (2008): *Jak interpretovat text*. Olomouc: Periplum.
- SEDOVÁ, T. (2001): K faktu a vysvetleniu v historiografii. *Historický časopis*, 49 (3), 477-500.
- SEDOVÁ, T. (2009): K predpokladom a súvislostiam faktu v sociálnom poznaní. *Filozofia*, 64 (7), 613-624.
- SEDOVÁ, T. (2011): K niektorým aspektom interpretativizmu v sociálnom poznaní. *Filozofia*, 66 (8), 769-781.
- SCHMIDT, S. J. (2008): *Přesahování literatury*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- SCHMIDT, S. J. (2009): Literární věda na cestě od hermeneutiky k mediální kulturní vědě. *Česká literatura*, 57(4), 542-554.
- SCHMIDT, S. J. (2013): Interpretace: posvátná kráva, nebo nutnost? *Aluze*, (1), 38-50.
- SCHMIDT, S. J. (2014): Od literárnej komunikácie k literárnemu systému. „Systém“ a „pozorovateľ“: dva kľúčové koncepty (budúcej) literárnej vedy. *World Literature Studies*, 6 (3), 5-21.
- STÖCKELOVÁ, T. (2012): *Nebezpečné známosti: O vztahu sociálních věd a společnosti*. Praha: SLON.
- ŠUCH, J. (2010a): *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- ŠUCH, J. (2010b): Niekoľko poznámok k naivnému realizmu, konštruktivizmu a kritickému (vedeckému) realizmu. *Filozofia*, 65 (7), 664-671.
- ZELEŇÁK, E. (2009): Historický fakt, realizmus a konštruktivizmus. *Filozofia*, 64 (7), 625-633.

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0519/14 *Problém interpretácie – ontologické, metodologické a epistemologické aspekty*.

Ivan Jančovič
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta UMB v Banskej Bystrici
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: Ivan.Jancovic@umb.sk